

PÉNTEK ORSOLYA

„ALAPVETŐ KÉRDÉSE A MŰVÉSZETTÖRTÉNETNEK, HOGY VAN VÁLASZTÁSUNK”

Szilágyi János György: *Örvények fölé épülő harmónia. I. Tudományban élni;*

II. Levélben többet. Szerkesztette: Komoróczy Géza

Gondolat Kiadó–Szépművészeti Múzeum, Budapest 2018

„A filológusnak, ha vétlenségét bizonyítani akarja, három dolgot kell megértenie: az ókort, a jelenkort és saját magát: vétkessége abban van, hogy vagy az ókort, vagy a jelenkort, vagy saját magát nem érti meg.”

egy életútinterjút,
dokumentumokat
– köztük rengeteg
fotót – és a levelezés
egy részét
tartalmazza

IA fenti, Nietzschétől származó idézet Szilágyi János György *Paradigmák – Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról* című kötetének borítóján (Magvető, 1982) szerepel. Olyan alapállást tükröz, amely a Kerényi Károly-féle iskola talán legkitűnőbb diákjának egész életpályáját meghatározta, lehetne így a mottója a Gondolat Kiadó és a Szépművészeti Múzeum közös gondozásában, Komoróczy Géza szerkesztésében tavaly év végén megjelent *Örvények fölé épülő harmónia* című dupla kötetes munkának is, amely egy életútinterjút, dokumentumokat – köztük rengeteg fotót – és a levelezés egy részét tartalmazza.

jóval több egyszerű
hommage-nál,
és számtalan
olvasata van

IA kiadvány elsősorban Szilágyi János György életút-dokumentuma, aki 1918-ban született, éppen száz éve, amikor a kötet megjelent. Az ókortudató szellemi hagyatékának súlya, a dokumentáció gazdagsága és főszereplőnek a huszadik századot illető kivételes éleslátása miatt azonban jóval több egyszerű hommage-nál, és számtalan olvasata van.

IElső olvasatban Szilágyi János György regényes élete tárul fel benne az asszimilált újlipótvárosi katolikus-zsidó-magyar családba születő kisfiú első emlékeitől a Lónyay utcai Református Gimnázium Áprily Lajos-féle önképzőkörén keresztül a tragikusan korán elhunyt testvér, Szilágyi Endre (Bandi) egy életre szóló befolyása révén az ELTE bölcsészkaráig, a Kerényi-körbe való bejutásig, aztán a munkaszolgálatig, a hadifogságig, 1956-ig, majd a filológusból lett ókortudató tudományos pályájának kiteljesedéséig.

nemcsak magáról
mesél, de mind-
azokról is, akikkel
a kamaszkor
és a felnőttkor
határán
a Lónyayban vagy
a Kerényi-körben
barátságot kötött

IMásodik olvasatban – tágabb értelemben – egész generációjának élete, sorsképe kibontakozik a visszaemlékezésből. Hiszen nemcsak magáról mesél, de mindazokról is, akikkel a kamaszkor és a felnőttkor határán a Lónyayban vagy a Kerényi-körben barátságot kötött. Devecseri Gábor műfordító – aki eleinte Szilágyi János György bátyjával barátkozott –, Karinthy Ferenc, Szabó Árpád történész, Dobrovits Aladár művészettörténész, Örkény István alkották ennek a körnek az ismertebb magját – pontosabban ők a túlélők.

¶ A harmadik olvasat a második egy sajátos nézete: nem kerülhető meg, hogy egy asszimilált zsidó értelmiségi generáció sorsa felől is megvizsgáljuk Szilágyinak és barátainak az életútját, különösen az 1944-es évet, hiszen ahogy a visszaemlékezésekből kiderül, baráti társaságuknak mindössze egyetlen nem zsidó tagja volt. Megrázók és tanulságosak a látszólagos sorsközösségen belüli sorsvariációk.

¶ A negyedik olvasat kapcsán az első kötet alcíme – *Tudományban élni* – igazít el. Az életútinterjúban, Komoróczy jegyzeteiben és a második kötet leveleiben is jól nyomon követhető nemcsak Szilágyi János György ókorfogalmának alakulása, az ókorkutatás általa hasznosnak vallott kutatási módjának alakulása – nagyjából: a tudományágak szét nem választásának kísérlete –, de a hazai ókorkutatás egy fejezetének története is, egészen a Horthy-kor abszurd tudománypolitikájától a Kádár-rendszer kaotikus akadémiai és múzeumi politikáján át a rendszerváltásnak nevezett időszak értékvesztéséig.

a Horthy-kor
abszurd tudomány-
politikájától
a Kádár-rendszer
kaotikus akadémiai
és múzeumi
politikáján át
a rendszerváltásnak
nevezett időszak
értékvesztéséig

¶ Az ötödik olvasat az ezzel szorosan összefüggő múzeumtörténeti, gyűjteménytörténeti: Szilágyi egy rövid 1956-os intermezzót leszámítva egész életét a Szépművészeti Múzeumban töltötte. Az Antik Gyűjtemény története oly mértékben fónódik össze a nevével, hogy lehetetlen nélküle egyetlen tárgyról is szót ejteni.

¶ Ami az első olvasatot illeti, a Litván György és Molnár Adrienne által 2003-ban az Oral History Archívumnak készített életútinterjú mellett több, kisebb beszélgetésből – köztük a legemlékezetesebb, amelyben Komoróczy kérdez – és visszaemlékezéséből, valamint a levelekből mozaikszerűen rakható össze az életút. Jó szerkesztői döntés volt a barátok, kollégák visszaemlékezéseinek sorába azokat az Örkény-novellákat beleszerkeszteni, amelyekben „Szilágyi” szerepel, annál is inkább, mert a görbe tükörben olyasmis is látszik, ami máshol nem. A *Macska az esőben* című példálul szórakoztató módon ad számot az ókorkutatóktól elvárható bölcs világszemléletről, amely szerint alapvetően sem a világ, sem a többi ember nem változtatható. Az egyetlen dolog, amivel valamire juthatunk, az önmagunk.

¶ Nehéz lenne másként megérteni, mi motiválja a numerus clausus miatt a görög szakra már át nem vett Szilágyit, akit hamarosan munkaszolgálatra visznek, hogy olyan időkben, amikor az ő és mások élete forog veszélyben, kizárólag önmaga tökéletesítésén munkálkodjék. A hadifogolytáborban, hogy ne vesztesse az időt, olaszul tanul, összeállít egy hatalmas kultúrtörténeti táblázatot, Horatiust olvas, tanulmányt ír, a jelenkor megértésének jegyében pedig áttanulmányozza a marxista irodalmat. Miközben gyárat épít a Szovjetunióknak – a gyár amúgy tervezési hiba miatt a szemük előtt omlik össze –, pikírt stílusban levelez az itthon maradottakkal. Azon Kerényi-körös barátai, akik itthon pozícióba

A hadifogoly-
táborban, hogy
ne vesztesse
az időt, olaszul
tanul, összeállít
egy hatalmas
kultúrtörténeti
táblázatot,
Horatiust olvas,
tanulmányt
ír, a jelenkor
megértésének
jegyében pedig
áttanulmányozza
a marxista
irodalmat

kerültek, mindent megtesznek a hazajuttatásáért. Érdeemes az interjúk vonatkozó szakaszait összeolvasni, mondjuk, Dobrovits Aladárnak, a Szépművészeti Múzeum antik osztálya vezetőjének levelével és azokkal a levelekkel, amelyeket különféle hivatalos helyekre címeztek ismerősei, sürgetve hazatérését.

¶ Amikor 1947-ben hazajött, valóban várta egy íróasztal a múzeumban, sőt azonnal várta egy római tanulmányút is. (Erről az 1948-as római ösztöndíjról Lengyel Balázs is megemlékezik *Két Róma* című, többször kiadott kötetében, s mindkettőjüknél jól kirajzolódik a magyar történelem egyik legfontosabb fordulójának kettős arca.) De várta némi meglepetés is: vonakodva vette tudomásul, hogy legjobb barátai, sőt édesanyja is belépett a pártba. Neki, aki munkaszolgálatosból lett hadifogolyként megtapasztalta a szovjet valóságot, ez eszébe sem jutott. Többször, több interjúban előkerül az a mondat, amely szerint idejekorán, még hadifogolyként megérdeklődte, mi vár az új rendszerben azokra, akik csak kutatni akarnak. „Őket eltesszük könyvtárakba és múzeumokba” – hangzott a válasz, Szilágyi pedig életstratégiát, generációja egyetlen lehetséges, maradéktalanul tisztességes életstratégiáját építette erre. Olyan védőfalat húzni maga köré tudományból, olyan módon a „tudományban élni”, hogy fel sem vetődhesen másféle részvétel a szocialista – egyáltalán: bármilyen – társadalomban.

vonakodva vette tudomásul, hogy legjobb barátai, sőt édesanyja is belépett a pártba

olyan védőfalat húzni maga köré tudományból, olyan módon a „tudományban élni”, hogy fel sem vetődhesen másféle részvétel a szocialista – egyáltalán: bármilyen – társadalomban

¶ Ezen dolgozat keretei szűkösek ahhoz, hogy részletesen megvizsgáljuk az egykori Kerényi-iskola vagy a baráti kör többi tagjának szerepvállalását az 1948 utáni közéletben: a második és a harmadik – elsősorban társadalomtörténeti – olvasat tanulságait röviden pedig nem lehet levonni. Annyi bizonyos, hogy az ókortudomány mint életstratégia és mint menekülőút a múzeumban külön engedéllyel este tízig, tizenegyig tartó munkanapok és valódi eredmények nélkül nem lett volna járható.

¶ Ahhoz, hogy járhatóvá váljék, a szorgalmon kívül elsősorban öntörvényűségre volt szükség – mint minden bornírt rendszerben. Ha Kerényi Károly elfogadja a Horthy-kor bölcsészeti egyeteme kínálta tudományos alapelvet, amely szerint „nekünk, magyaroknak semmi közünk Sophokléshez, meg Perikléshez, meg ilyesmikhez, hanem, ha görögösök vagyunk, akkor a magyar történelem bizánci kútfőit tanulmányozzuk, ha latinosok, akkor a latinul író magyar költőket”, akkor nincs Kerényi-életmű. (Az Alföldi András régész által 1926-ban

Annyi bizonyos, hogy az ókortudomány mint életstratégia és mint menekülőút a múzeumban külön engedéllyel este tízig, tizenegyig tartó munkanapok és valódi eredmények nélkül nem lett volna járható.

elindított, a harmincas évekig zajló tudománytörténeti vitáról bőséges információval szolgálnak a jegyzetek.)

¶ Ha Szilágyi János György elfogadja a tudományágak – az akadémiai osztályok – átjárhatatlanságát, valószínűleg nincs Szilágyi-életmű sem, noha ő maga jegyzi meg több helyütt, hogy hatvanéves kora körül kezdte belátni, hogy nem tud teljes értékű filológusi és ókortudósi életművet is létrehozni.

¶ Ami tehát a negyedik, tudománytörténeti olvasatból leszűrhető, az az, hogy a valódi teljesítmény sem a határátlépés, sem az uomo universale attitűdje nélkül nem képzelhető el. (Vagy legalábbis nem volt elképzelhető a huszadik század Magyarországon, legalábbis az ókortudományban.)

¶ Előbbi, a határátlépés, a „szabályszegés” magában a kutatási terület kiválasztásában is megmutatkozik. Szilágyi a múzeumban végzett – saját szavaival élve – „autodidakta” klasszika-archeológiai tanulmányai során fokozatosan döbbsen rá, hogy még a huszadik század kutatási irányait is Winckelmann 18. századi normái befolyásolják, amelyek szerint a klasszikus görögség kulturális teljesítményéhez kell mérni mindent. „Ezt én el is fogadtam (...), amíg a művészet nem érdekelt.” Ugyanakkor szinte egyszerre azzal, hogy egy moszkvai kiállításon megismerkedik az absztrakt művészettel, eljut Piranesi gondolatáig, aki szintén a 18. században fellázadt Winckelmann ellen, az etruszk és az egyiptomi művészetet állítva szembe a görög (római) normával. „A görög mellett más, ugyanolyan érvényes kifejezési lehetőségei is voltak az antik művészetnek (...), e kettő között választhatunk, és alapvető kérdése a művészettörténetnek, hogy van választásunk” – mondja Szilágyi arról, hogy – sok minden más mellett – miért épp az etruszko-korinthoszi vázafestészetet kezdte kutatni.

¶ Noha hiba lenne pusztán a kutatási terület kiválasztása és a nemzetközileg elismert eredmény közé egyenlőségjelet tenni – arról nem is beszélve, hogy Szilágyi életműve sokkal sokrétűbb az etruszk kutatásoknál –, aligha lehet tagadni, hogy ha nem ragadta volna meg a „választás” lehetőségét, nem tudja létrehozni a művet.

¶ Ami az uomo universale attitűdjét illeti, a levelezésből kitűnik, hogy Szilágyi mind a magánéletben, mind tudósként ragaszkodott egyfajta klasszikus műveltséghez, amely szerint nemcsak a klasszikus zenében vagy a kortárs képzőművészetben és a szépirodalomban való lét magától értetődő, de az is, hogy – a komoly indológusként is indiánjátékokat játszó Baktay Ervinhez hasonlóan – sem társai, sem ő nem adják fel a homo ludens szabadsággyakorlatait. A Karinthy Cini által kitalált „epepék”, azaz társasági szituációs gyakorlatok mellett ebbe sok más is belefér, például az, hogy a munkaszolgálatból vendégségbe érkező Szilágyi előbb megfürdik, majd – mondjuk ki: részegen

fokozatosan
döbbsen rá, hogy
még a huszadik
század kutatási
irányait is
Winckelmann
18. századi normái
befolyásolják,
amelyek szerint
a klasszikus
görögség kulturális
teljesítményéhez
kell mérni mindent

mind
a magánéletben,
mind tudósként
ragaszkodott
egyfajta klasszikus
műveltség-
eszményhez

sem társai, sem
ő nem adják fel
a homo ludens
szabadság-
gyakorlatait

Hiba lenne pusztán a kutatási terület kiválasztása és a nemzetközileg elismert eredmény közé egyenlőségjelet tenni.

- „Dionysos adest” felkiáltással, egy pohár borral a kezében megjelenik a napaliban. (A nem latinokok félreértették – panasolja –, ő ugyanis nem azt akarta kifejezni, hogy ő volna az isten, csak hogy az isten jelen van.)
- ¶ Az univerzalista műveltségismény tudósként is jellemzi: többször figyelmeztet rá, hogy vakságot okozhat, ha egyetlen területbe temetkezünk bele – bár, ismeri el, mára egy-egy szakterület irodalma olyannyira megnőtt, hogy az szinte lehetetlenné teszi a másban való alapos tájékozódást, egyszerűen nem adatik egy életen belül elég idő. Mégis újra és újra felteszi a kérdést, hogyan képzelet valaki, hogy kutathatja, mondjuk, Periklész korának bármely aspektusát, ha nem tudja, miként néz ki egy görög lakóház?
 - ¶ Ugyanezen okból vállalt élethosszig tartó vitát a Magyar Tudományos Akadémiával is, amelynek hivatalos működése egyszerűen nem fért össze a Szilágyi-féle tudományfelfogással. „Nevetséges dolognak tartom, hogy amikor a British Museumban az asszír palotareliefeket nézem, akkor mint művészettörténész a II. [akadémiai – A szerk.] osztályhoz tartozom, de ha egy kicsit közelebb megyek, és látom, hogy végig van írva egy történeti szöveg rajtuk, és ezt el akarom olvasni, akkor már át kell mennem az I. osztályhoz.” Logikus következménye mindennek, hogy a két osztály megalapításakor Szilágyit mindkettőből kihagyták.
 - ¶ Ugyanígy egyszerre szolgál gyűjteménytörténeti, kiállítás-történeti és bürokráciatörténeti olvasattal az utolsó szál: mi sem jellemzi jobban a Kádár-rendszer blőd logikáját például annál a történetnél, amelyet Szilágyi megoszt az 1980-as Róma születése kiállítás kapcsán. Ahogy mondja, noha az olasz múzeumok a legjobb anyagaikat adták át, köztük olyan tárgyakat is, amelyeket frissen ástak ki és még nem publikáltak, „fentről” megtiltották a Szépművészeti Múzeumnak, hogy propagálja a tárlatot, ezért csak húszezer látogatója volt. Az etruszoknak már valami 180 ezer, '88-ban már lehetett propagálni – teszi hozzá.
 - ¶ Mindeközben, bár Magyarországon nem számít politikailag megbízhatónak, külföldi szakmai kapcsolatainak köszönhetően folyamatosan járja a világot; nemcsak Itáliából, de New Yorkból, Stockholmból és máshonnan is jönnek-mennek a levelek – valamennyi olvasható a második kötetben.
 - ¶ Mindent összevéve úgy tűnik, hogy Szilágyi János Györgynek egész hosszú élete során jócskán meg kellett küzdenie saját jelenkorával az ókorért.
 - ¶ Sikerült neki: nietzschei értelemben „véttlennek” bizonyult.
 - ¶ Ennek a küzdelemnek pedig páratlanul értékes – és hiteles – lenyomata a két kötet.



Gellért Gyógyfürdő, 1940
Fortepan